

KRITIEK

Naar mijn mening is kritiek een beoordeling, van een situatie of van een mens, met een zeker gebrek aan warmte voor die mens of situatie. Veelal zelfs met de intentie de ander in een kwaad daglicht te stellen, en/of zelfs psychisch zwaar te verwonden. Kritiek is een waardeoordeel, dat meestal het predicaat niet goed of slecht bevat. Erg 'koud' dus. Terwijl feedback of spiegeling *een vergelijkbare beoordeling is* maar nu met de intentie de ander, in hoge moraliteit, zo te spiegelen dat er inzichten ontstaan en misschien zelfs de wens tot verbetering. Soms wordt deze vorm ook wel opbouwende of positieve kritiek genoemd. *Het verschil tussen deze beide beoordelingen is de intentie!* Bij de opbouwende kritiek heeft men geen waardeoordeel, geen veroordeling. Ergo, men tracht door diepe interesse de ander begrip, suggesties en de mantel der liefde (warmte) te geven omdat sowieso het voornoemde aanspreken op de persoon al behoorlijk pijnlijk kan zijn. Tevens probeert men subtiel de eigen zwaktes aan te geven zodat er een gevoelsbrug kan ontstaan van verbroedering in het zwakke omdat nu eenmaal iedereen zwaktes heeft. Alleen ieder dus zijn eigen soort zwakte. Op deze manier is zelfs de beoordeling ook veel beter en zuiverder dan louter kritiek hebben, bijvoorbeeld vanwege de eigen blinde vlekken van onder andere haat, wrok, jaloezie (hoe zwak ook), die zodoende de beoordeling lelijk kunnen kleuren en scherp, arrogant of zelfs koud maken. Het toestaan, erkennen en aangeven door de aanspreker van de eigen zwaktes creëert van de spiegeling naar de ander een vertrouwensband zodat de ander zich gehoord voelt en open staat, zich ook niet de mindere voelt (de aanspreker voelt zich niet verheven), in plaats van dichtslaat door de negativiteit van de aanspreker. (Of daardoor er juist hard tegenin gaat). De mensen hebben de taak elkaar scherp te houden (zelfs elkaars broeder hoeder te zijn) opdat wij in de ziel groeien kunnen. Dit groeien ofwel slijpen van de diamant van de ziel lukt niet met een poetsdoek. Dus geen liefelijkheid of angst voor conflict. Zachte heelmeesters maken stinkende wonden. Dus is het nodig dat volwassenen eerst hun kinderen spiegelen, zij op hun beurt weer de volwassenen. Idem partners, leraren en leerlingen, vrienden naar vrienden enz. Maar liefde is eerst het zwaard in de eigen zielenzwaktes steken en het onreine proberen waar te nemen en uit te snijden alvorens dit bij de ander gedaan wordt. Eerst de eigen balk en dan de splinter bij de ander. Bewust worden van jezelf en zoveel mogelijk van de ander. Maar dan je verantwoording nemen dat als het nodig is te handelen conform het hiervoor gestelde. Als je zwijgen moet, dan moet je niet spreken. Maar als je spreken moet, moet je niet zwijgen!

Paul Wink

"Voordat je iemand bekritiseert, kijk eerst in jezelf. Waarom? Want je kunt alleen kritiek leveren op anderen als je je eigen zwakheden hebt overwonnen. Steeds als je iemand negatief beoordeelt, word je zelf beoordeeld. Door wie? Door je geweten, je innerlijke rechtbank. Binnenin weerklinkt een stem die je vraagt: 'jij die je zo uitspreekt, ben je zeker dat je op een of andere manier niet het zelfde gebrek hebt?... Waarom voeg je aan deze zwakheid waar je zelf schuldig aan bent, nog gebrek aan verdraagzaamheid en liefde toe? Voel je niet dat er in je hart, je ziel, iets kostbaars verdwijnt? Dat is de straf die je krijgt als je over anderen oordeelt terwijl je daar geen enkel recht toe hebt: lichten verlaten je. En als er mensen zijn die zeggen dat ze deze stemmen niet hebben gehoord wil dat zeggen dat ze alles hebben gedaan om doof te worden voor deze opmerkingen en raadgevingen. Als ze goed opletten zullen ze het horen."

Omraam Mikhaël Aïvanhov

"Tolerantie en apathie zijn de laatste deugden van een maatschappij die te gronde gaat."

"Het is makkelijk genoeg om kwaad te worden. Maar kwaad zijn op de juiste persoon, in de juiste mate, op de juiste tijd, om de juiste reden en op de juiste manier, dat is niet makkelijk."

Aristoteles

"Je kunt het slachtoffer zijn van ernstig onrecht vanwege andere mensen. Als je echt onschuldig bent, mobiliseer dan innerlijk al je energie om weerstand te bieden. Geef nooit iemand de gelegenheid om je aan het wankelen te brengen, je te vernietigen. Maakt het jou iets uit wat de mensen denken die zo blind zijn? Luister vooral naar het oordeel van die innerlijke rechtbank, die je geweten is, de godheid die in jou woont.

Zorg er vooral voor om een heldere kijk op jezelf te hebben en je altijd eerlijk en onbaatzuchtig te gedragen. Zeg vervolgens tegen jezelf dat wat je bent, je waardigheid en je eer, niet afhangen van de blik of het oordeel van anderen over jou. Je goddelijke natuur steunt je, en dat zou voor jou genoeg moeten zijn om met opgeheven hoofd verder te gaan."

Omraam Mikhaël Aïvanhov

<p>Over vruchtbare en onvruchtbare - Skepsis -</p> <p>Onvruchtbare skepsis is gebaseerd op gewoonten. Wie zich hieraan overgeeft, twijfelt aan alles en neemt niet de moeite objectief onderzoek te doen. Het is een storing in de radio van de menselijke geest, doordat men de zender van de waarheid is kwijtgeraakt.</p> <p>Vruchtbare skepsis stelt vragen en onderzoekt eerlijk, zonder vooringenomenheid. Men neemt niet zomaar van alles aan en eigen onderzoek en eigen ervaringen staan aan de basis van deze vruchtbare twijfel.</p> <p>Paramahansa Yogananda (1893 - 1952)</p>	
--	---

Je hebt iemand beledigd. Wat moet je doen? Je zult je niet verontschuldigen, maar je zult een gelegenheid zoeken om hem te helpen. Wanneer je hem in moeilijkheden aantreft, zul je hem onmiddellijk bijstaan. Als je hem helpt, zal hij alles vergeten. Op die manier verdwijnt elke belediging, elk ongemak. Anders helpt het niet, hoeveel je ook met hem praat, hoeveel je ook je excuses aanbiedt.

Peter Deunov

Eigenlijk bestaat er niets ergers dan geen poging te doen om begrip op te brengen voor menselijk voelen, menselijk gewaarworden en menselijk leven.

Dit houdt natuurlijk niet in – hierop moet steeds weer de nadruk worden gelegd – dat men aan alle onrecht, dat mogelijk in de wereld geschiedt, kritikeloos kan voorbijgaan. Want dat zou een onrechtvaardigheid betekenen ten opzichte van de wereld. Maar wel houdt het iets anders in: terwijl men er vóór zijn geestelijke ontwikkeling een zeker genoegen in kon scheppen om aanmerkingen te maken op de fouten van een ander, houdt dit genoegen in de loop van de ontwikkeling eigenlijk geheel op. Wie kent niet de spotters, die zo gaarne treffend kritiek leveren op de tekortkomingen van een ander? Niet dat een juist oordeel over menselijke fouten achterwege zou moeten blijven, niet dat onder alle omstandigheden bijvoorbeeld een daad als Erasmus van Rotterdam met zijn boek De Lof der Zotheid afgewezen zou moeten

worden. Neen, het kan zeer zeker gerechtvaardigd blijven scherp te zijn ten opzichte van de fouten, die in de wereld geschieden.

Wie echter een ontwikkelingsweg gaat, voelt hoe iedere afkeuring, die hij moet uitspreken of in daden moet omzetten, hem hoe langer hoe meer met smart vervult. Deze smart ten gevolge van het moeten berispen kan een soort barometer worden van de esoterische ontwikkeling. Hoe meer genoeg men er nog in scheidt de wereld af te keuren of lachwekkend te vinden des te minder is men werkelijk rijp om vorderingen te maken. Allengs moet er een soort gevoel ontstaan, waarmee men de dwaasheden en de fouten van de wereld kan bekijken met een spottend en een betraand oog, met een nat en een droog oog.

Bron: Innerlijke ontwikkeling door antroposofie – GA 145 – Den Haag 1913

VRIJHEID EN BEPERKINGEN

‘Je vindt de ware vrijheid pas in de beperking (*Note Paul Wink: de ‘basis’ inperking van vrijheid noemt de esoterie ‘vrijheid in gebondenheid’, hetgeen voor ieder schepsel geldt*). Dit lijkt een tegenstrijdigheid, maar is het volgens Aïvanhov niet. Als toelichting daarop geeft hij: ‘Ikzelf wil niet vrij zijn, ik wil mij juist beperken, bewust een verbintenis aangaan. (*Note Paul: deze extra opgelegde beperkingen zijn meer dan alleen de basiswet ‘vrijheid in gebondenheid’*). Het geluk en de vreugde ligt erin je te bevrijden, niet om van alles verlost te zijn, maar je innerlijk te bevrijden van je zwakheden, om je beter te kunnen inzetten en anderen juist te helpen. (...) Wie sterk wil zijn in het leven, moet zichzelf bepaalde beperkingen opleggen.

Geef je buskruit veel ruimte, dan hoor je alleen maar ‘pfff!...’ Maar druk je het samen, dan veroorzaakt het een donderende knal en maakt het alles kapot. De mens is net als buskruit, je moet hem samendrukken, zodat hij het verlangen krijgt los te barsten en de hele wereld te overwinnen. Geef hem te veel ruimte en hij doet niets.’ Dat is de reden waarom de kosmische Intelligentie sommige personen in beperkende omstandigheden plaatst om hen ertoe aan te zetten opzien te baren in de hele wereld. Dit zijn vragen om over na te denken.’ (...)

‘Er zijn veel kwaliteiten die je nooit ontwikkelt, als je niet bepaalde beproevingen ondergaat. En ik beweer zelfs dat onze vijanden vaak vermomde vrienden zijn, want zij verplichten ons inspanningen te leveren.... en juist die bevrijden ons. Daarom is het goed van hen te houden. Jezus heeft gezegd: “Bemin uw vijanden.” Dankzij hen kun je grote vooruitgang boeken op de weg van de beheersing en de bevrijding.’

Omraam Mikhaël Aïvanhov

Een eerste grondbeginsel, dat moet worden gewonnen, is de oude, mooie spreuk van de Griekse wijzen: Wie tot de waarheid wil komen, moet de eigen mening niet in acht nemen. [...] Mening en standpunten moet de spirituele zoeker zich afwennen. Hij heeft geen mening, omdat alle meningen zijn als beelden, die vanuit verschillende standpunten ontstaan, en die zo verschillend zijn als de mensen die de wereld van de meest verschillende kanten bekijken. Van de ene kant is het beeld vanuit een materialistisch standpunt, van de andere kanten vanuit een spiritueel of een mechanistisch of vitalistisch standpunt. Dat zijn allemaal meningen. Ze niet theoretisch te erkennen, maar zo te leven met een wereldbeschouwing, dat alle meningen als beelden van verschillende kanten zijn, dat is de innerlijke tolerantie waar het om gaat. Mening en mening moeten zich niet onderling bestrijden. Dan komt er de innerlijke en uiterlijke tolerantie, die we nodig hebben als de mensheid een heilzame toekomst tegemoet wil gaan.

Rudolf Steiner – GA 108 – Wenen 23 november 1908 (bladzijde 46-47)

Wie zonder verstand is, veracht zijn naaste, maar iemand met inzicht zwijgt.
Spreuken 11:12

Socrates en de kwetsbaarheid van de democratie. (Samenvatting door ChatGPT)

Wanneer we spreken over Socrates' visie op democratie, moeten we ons realiseren dat hij geen politiek theoreticus was in de moderne zin. Hij schreef geen staatsleer en presenteerde geen uitgewerkt alternatief systeem. Toch vormt zijn denken een van de scherpste en meest invloedrijke kritieken op de democratie die we kennen. Deze kritiek is des te indringender omdat Socrates leefde in een democratie die zichzelf als het hoogtepunt van vrijheid en gelijkheid beschouwde: het Athene van de vijfde eeuw voor Christus.

Zijn zorgen over democratie zijn daarom geen abstracte beschouwingen, maar voortgekomen uit directe ervaring met haar werking, haar successen en vooral haar tekortkomingen.

De kern van Socrates' kritiek ligt niet in een afkeer van het volk, maar in een diep filosofisch probleem: het verschil tussen kennis en mening.

Voor Socrates was het essentieel dat handelen – en zeker politiek handelen – gebaseerd moest zijn op ware kennis (epistēmē), en niet op louter meningen (doxai).

Democratie, zoals hij die in Athene zag functioneren, maakte volgens hem onvoldoende onderscheid tussen beide. Iedereen mocht spreken en stemmen, ongeacht inzicht, morele vorming of begrip van rechtvaardigheid. Dat leek op het eerste gezicht eerlijk en vrij, maar Socrates zag hierin een gevaarlijke vergissing: gelijkheid in politieke macht werd verward met gelijkheid in kennis en deugd.

Een van zijn grootste zorgpunten was dan ook dat democratie bestuur toevertrouwt aan mensen die niet noodzakelijk weten wat goed bestuur inhoudt. In het dagelijks leven accepteren we dit principe niet. Niemand zou een schip laten besturen door een groep mensen die geen verstand heeft van navigatie, enkel omdat ze met velen zijn. Toch gebeurt volgens Socrates precies dat in de democratie: het “schip van staat” wordt overgeleverd aan de grillen van de meerderheid. Politieke beslissingen worden niet genomen op basis van inzicht in het goede, maar op basis van overtuigingskracht, populariteit en retorisch talent. Wie het volk het best weet te bespelen, krijgt de macht, niet wie het meest begrijpt wat rechtvaardig of wijs is.

Hier raakt Socrates aan een 2e belangrijk zorgpunt: de rol van demagogie.

Democratie creëert volgens hem een voedingsbodem voor politici die zich niet richten op waarheid, maar op applaus. Omdat macht afhankelijk is van steun van de massa, worden leiders verleid om te zeggen wat mensen willen horen in plaats van wat waar of noodzakelijk is. Dit leidt al snel tot oppervlakkige besluitvorming en kortetermijndenken. Morele of rationele argumenten leggen het af tegen emotie, angst of belofte van voordeel. Voor Socrates was dit bijzonder problematisch, omdat hij ervan overtuigd was dat het goede leven – zowel voor individuen als voor de stad – discipline, zelfkennis en morele oefening vereist, niet het volgen van onmiddellijke verlangens. Daarmee samenhangend zag Socrates een gevaar in de manier waarop democratie vrijheid begrijpt. Athene was trots op haar vrijheid: iedereen mocht leven zoals hij wilde, spreken wat hij dacht en deelnemen aan het politieke leven. Socrates erkende deze vrijheid, maar vreesde dat zij zonder moreel kader zou ontaarden.

Wanneer vrijheid wordt opgevat als het ontbreken van elke vorm van gezag of zelfbeperking, ontstaat er volgens hem geen rechtvaardige orde, maar willekeur. In zo'n samenleving worden alle levensvormen gelijkgesteld, ongeacht hun morele kwaliteit. De mening van de wijze krijgt dan hetzelfde gewicht als die van de onwetende, en discipline wordt gezien als onderdrukking in plaats van als voorwaarde voor deugd. Socrates zag hierin een paradox: juist een democratie die zichzelf als tolerant en open beschouwt, kan vijandig worden tegenover echte kritiek. Zijn eigen proces en dood zijn daar het meest schrijnende voorbeeld van.

Socrates werd veroordeeld door een democratische jury, niet omdat hij geweld pleegde of de staat wilde omverwerpen, maar omdat hij de burgers confronteerde met hun onwetendheid.

Door politici, burgers en ambachtslieden te ondervragen, liet hij zien dat velen dachten te weten wat rechtvaardigheid, moed of wijsheid was, terwijl ze dat niet konden verantwoorden.

Deze voortdurende ontmaskering van schijnkennis maakte hem impopulair en uiteindelijk gevaarlijk in de ogen van de stad.

Dit wijst op een diepere zorg van Socrates: democratie heeft moeite met filosofische twijfel. Zij functioneert op gedeelde overtuigingen en impliciete consensus. Wie die fundamenteen voortdurend bevraagt, ondermijnt het zelfvertrouwen van de gemeenschap. Toch vond Socrates juist die twijfel noodzakelijk. Zonder zelfkritiek verstarren meningen tot dogma's, en zonder filosofische reflectie verliest politiek haar morele richting. In die zin zag Socrates zichzelf als een "horzel" die de democratie wakker moest houden. Zijn kritiek was niet bedoeld om de stad te vernietigen, maar om haar beter te maken. Dat de democratie hem desondanks ter dood veroordeelde, bevestigde in zijn ogen haar kwetsbaarheid. Ten slotte vreesde Socrates dat democratie door haar interne spanningen uiteindelijk haar eigen tegendeel zou voortbrengen. Wanneer vrijheid omslaat in chaos en wantrouwen tegenover gezag groeit, ontstaat er een verlangen naar orde en zekerheid. In zo'n situatie is de stap naar tirannie klein: een sterke leider belooft rust, eenvoud en richting, en het volk volgt hem uit vermoeidheid en angst. Democratie is in deze visie geen stabiel eindpunt, maar een fragiele fase die zonder wijsheid en deugd kan ontsporen.

Samenvattend kan worden gesteld dat Socrates' zorgen over democratie niet voortkwamen uit minachting voor het volk, maar uit een diep respect voor waarheid, kennis en morele verantwoordelijkheid.

Hij geloofde dat een rechtvaardige samenleving niet kan bestaan zonder zelfkennis en wijsheid, en dat politieke gelijkheid geen vervanging is voor intellectuele en morele vorming. Zijn kritiek blijft daarom relevant: zij dwingt ons na te denken over de vraag of democratie alleen een procedure is, of ook een moreel project dat voortdurende oefening en kritisch denken vereist. **Socrates en de parlementaire democratie: vooruitgang zonder wijsheid?** Hoewel Socrates leefde in een tijd die meer dan tweeduizend jaar van ons verwijderd is, blijft zijn denken verrassend actueel. Dat geldt in het bijzonder voor zijn kritische houding ten opzichte van democratie. Socrates kende geen parlementen, politieke partijen of verkiezingscampagnes, maar hij kende wel het fundamentele probleem dat elke democratie achtervolgt: de spanning tussen vrijheid en wijsheid, tussen mening en kennis. Vanuit dat perspectief is het zinvol te vragen hoe hij zou hebben gekeken naar de hedendaagse parlementaire democratie, een systeem dat zichzelf presenteert als rationeler, stabiel en rechtvaardiger dan de directe democratie van het oude Athene.

Op het eerste gezicht zou Socrates waarschijnlijk erkennen dat de parlementaire democratie een belangrijke vooruitgang vormt. In tegenstelling tot de Atheense volksvergadering beslist niet iedere burger rechtstreeks over elk politiek vraagstuk. Er is sprake van vertegenwoordiging, gespecialiseerde commissies, juridische procedures en van advies door deskundigen. Deze institutionele afstand tussen burger en besluitvorming zou Socrates zien als een poging om het probleem van massale onwetendheid te beperken. Niet iedereen hoeft alles te weten; sommigen worden geacht namens anderen na te denken en te beslissen. In dat opzicht zou hij het moderne systeem beschouwen als minder impulsief en minder vatbaar voor plotselinge emotionele uitbarstingen dan de democratie die hij zelf meemaakte. **Toch zou dit eerste, voorzichtige optimisme al snel plaatsmaken voor diepere twijfel. Want voor Socrates lag het kernprobleem van democratie niet in haar vorm, maar in haar uitgangspunt.**

Ook in een parlementaire democratie blijft politieke macht uiteindelijk afhankelijk van instemming van velen, en die instemming wordt verkregen via overtuiging. Dat betekent dat succes in de politiek nog steeds sterk afhangt van retoriek, presentatie en het vermogen om aan te sluiten bij bestaande meningen. Socrates zou hierin een verfijnde, maar niet wezenlijk andere versie herkennen van wat hij in Athene al bekritiseerde: de overheersing van mening (doxa) over kennis (epistēmē). Een centraal zorgpunt zou voor hem de rol van verkiezingen zijn. Hoewel verkiezingen bedoeld zijn om de beste vertegenwoordigers te selecteren, zou

Socrates zich afvragen waarop burgers hun keuze baseren. Stemmen zij op grond van inzicht in rechtvaardigheid en het goede leven, of op basis van herkenning, emotie en belofte van voordeel? Zonder diepgaande filosofische en morele vorming van burgers, zo zou hij stellen, worden verkiezingen geen instrument om wijsheid te bevorderen, maar een mechanisme dat populariteit beloont. De parlementaire democratie vervangt de directe stem van het volk door representatie, maar laat de fundamentele logica intact: wie het meest overtuigt, wint, ongeacht of hij of zij werkelijk begrijpt wat goed bestuur vereist. Daarnaast zou Socrates kritisch kijken naar de prominente rol van politieke partijen. Partijen structureren het politieke landschap, maken besluitvorming overzichtelijker en zorgen voor stabiliteit. Toch zouden zij hem diep wantrouwig maken. **Partijen organiseren meningen, niet waarheid.** Zij vragen loyaliteit, discipline en herhaling van vastgelegde standpunten, terwijl Socrates juist de voortdurende bevraging van overtuigingen centraal stelde. In een partijpolitiek systeem wordt twijfel al snel gezien als zwakte en kritiek als verraad. Voor een filosoof die zijn leven wijdde aan het ontmaskeren van schijnzekerheid, zouden politieke partijen functioneren als instituties die denken vastzetten in plaats van openen.

Een ander belangrijk zorgpunt zou de verhouding tussen expertise en wijsheid zijn. Moderne parlementaire democratieën steunen sterk op deskundigen: economen, juristen, beleidsanalisten en wetenschappers. Socrates zou deze ontwikkeling op zichzelf toejuichen, omdat zij erkent dat niet iedereen overal verstand van heeft. Tegelijk zou hij een scherpe grens trekken. **Expertise, in Socratische zin, is niet hetzelfde als wijsheid. Technische kennis zegt niets over de vraag wat rechtvaardig, goed of wenselijk is.** Een beleid kan efficiënt zijn en toch onrechtvaardig. Een maatregel kan werken en toch moreel verkeerd zijn. Socrates zou daarom vrezen dat een technocratische democratie morele vragen verdringt ten gunste van wat meetbaar en beheersbaar is. Ook de moderne nadruk op vrijheid van meningsuiting zou Socrates dubbel beoordelen. Enerzijds zou hij haar fel verdedigen. Zijn eigen leven was een pleidooi voor het recht om vragen te stellen, gezag uit te dagen en ongemakkelijke waarheden te benoemen. **Een democratie die kritiek onderdrukt, zou hij als moreel verdacht beschouwen. Anderzijds zou hij waarschuwen dat vrijheid van meningsuiting zonder waarheidsliefde haar eigen betekenis ondergraaft.** Wanneer elke mening als even waardevol wordt beschouwd, ongeacht haar onderbouwing, verdwijnt het onderscheid tussen inzicht en willekeur.

Het publieke debat verwordt dan tot een strijd van stemmen, niet tot een gezamenlijke zoektocht naar waarheid. Daarmee raakt Socrates aan een diepere zorg over de parlementaire democratie: haar afhankelijkheid van consensus en stabiliteit. Democratische systemen hebben gedeelde overtuigingen nodig om te functioneren. Wie die voortdurend ter discussie stelt, wordt al snel als lastig of zelfs gevaarlijk ervaren. Socrates wist uit eigen ervaring hoe weinig verdraagzaam een democratie kan zijn tegenover radicale twijfel. Hij zou zich afvragen of moderne democratieën werkelijk beter in staat zijn hun critici te verdragen, of dat zij filosofische onrust slechts tolereren zolang die geen wezenlijke invloed heeft. Uiteindelijk zou Socrates de parlementaire democratie waarschijnlijk zien als een moreel experiment dat nog lang niet voltooid is. Zij is verfijnder en stabielere dan de democratie van zijn tijd, maar deelt haar fundamentele kwetsbaarheid: zij vertrouwt op burgers en leiders die vaak niet weten wat zij denken te weten.

Zonder voortdurende oefening in zelfkritiek, zonder opvoeding in denken en zonder respect voor waarheid boven succes, blijft ook de parlementaire democratie vatbaar voor populisme, oppervlakkigheid en moreel verval. Socrates zou daarom niet vragen of de parlementaire democratie democratisch genoeg is, maar of zij mensen beter maakt. Bevordert zij wijsheid, rechtvaardigheid en zelfkennis, of beloont zij vooral overtuigingskracht en conformisme? Zolang die vraag onbeantwoord blijft, zou hij haar blijven bevragen — niet om haar omver te werpen, maar om haar te dwingen haar eigen idealen serieus te nemen.